

ТМ	Г. XXXII	Бр. 1	Стр. 13 - 41	Ниш	јануар - март	2008.
----	----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 316.662(=214.58)(497.11+497.2)

Претходно саопштење

Примљено: 14.09.2007.

Драгољуб Б. Ђорђевић

Машински факултет

Ниш

ОТВОРЕНА ПИТАЊА ПОЛОЖАЈА РОМА У СРБИЈИ И БУГАРСКОЈ*

Резиме

Неколицина представника Нишке ромолошке школе – Драгољуб Б. Ђорђевић, Јован Живковић, Ђокица Јовановић, Драган Тодоровић – потпомогнута Божидарем Јакшићем и Гораном Башићем, угледним београдским ромолозима, два дана (28-29. маја 2004. године) је дебатовала са водећим бугарским социолозима и ромолозима (Петар-Емил Митев, Илона Томова, Красимир Канев...) о Ромима Балкана и њиховој европској перспективи. На позив проф. Митева одиграо се Први семинар бугарских и српских интелектуалаца на тему "Balkan Roma and European Perspectives: Changes and Risks". Сусрет је одржан у Софији, у организацији Института за социјалне вредности и структуру "Иван Хацијски". У тексту се објављују излагања српских ромолога.

Кључне речи: Роми, Роми Балкана, Роми Србије, Роми Бугарске, Нишка ромолошка школа

О чему иде реч

Неколицина представника *Нишке ромолошке школе* – Драгољуб Б. Ђорђевић, Јован Живковић, Ђокица Јовановић, Драган Тодоровић – потпомогнута Божидарем Јакшићем и Гораном Башићем, угледним београдским ромолозима, два дана (28-29. маја 2004. године) је дебатовала са водећим бугарским социолозима и ромолозима (Пе-

brkab@junis.ni.ac.yu

* Спремљено у оквиру пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д), који се изводи на Филозофском факултету у Нишу, а финансира га Министарство науке РС.

тар-Емил Митев, Илона Томова, Красимир Канев¹...) о Ромима Балкана и њиховој европској перспективи. На позив проф. Митева, значи пре четири лета, одиграо се *Први семинар бугарских и српских интелектуалаца* на тему "Balkan Roma and European Perspectives: Changes and Risks". Сусрет је одржан у Софији (хотел "Родина"), у организацији Института за социјалне вредности и структуру "Иван Хацијски".

Из плодне расправе, на моменте изненађујуће полемичне, издвојили смо излагања српских учесника и, тамо где је неопходно, неколико интервенција бугарских научника. Од године *Семинара* нешто се и променило у Србији и Бугарској, као и у ромском народу. Република Србија је постала самостална држава – нема више заједнице Србија и Црна Гора – а Бугарска је примљена у ЕУ. У првој су коначно основане две ромске странке и обе су на последњим изборима обезбедиле заступништво у Народној скупштини (Рајко Ђурић² и Срђан Шаин³), што је јединствен случај у Европи, док друга земља, хтела или не, мора да поштује европске стандарде и под сталном је присмотром бриселских структура. То би требало, најпре стварајући амбијентални оквир, прилично да допринесе бржој и квалитетнијој интеграцији Рома. Али оно најкрупније и најдалекосежније по Роме, а што се догодило у међувремену, јесте установљавање тзв. *Декаде укључења Рома – 2005-2015*, која је потписивањем формално започела баш у Софији.

Набројана, и многа друга, дешавања малкице одузимају ексклузивност расправе која следи, но не доводе у питање њену научну заснованост, чак и оно што се тада претпостављало као налог будућности Рома. Зато сам одлучио да је публикујем под насловом "Отворена питања положаја Рома у Србији и Бугарској".

* * *

Божидар Јакшић⁴

Ја бих, прихватајући све то што си рекао (Петар-Емил Митев), можда за почетак изнио пар основних података о броју Рома у југоисточној Европи, како би видели која је то популација којој ми посећујемо своју пажњу. Рачуна се да у Европи има око 12 милиона

¹ Међународно знан бугарски социолог и ромолог.

² Спада у најзначајније ромске интелектуалце у свету, оснивач партије Унија Рома, сада народни посланик.

³ Засновао Ромску партију, такође народни посланик.

⁴ Социолог и ромолог, радну каријеру завршио као научни саветник у београдском Институту за филозофију и друштвену теорију.

Рома, због чега се они сматрају европском националном мањином. На једном великом скупу Европске Уније ја сам покушао да лансирам идеју, коју је касније Гинтер Грас лансирао као идеју о Ромима као европској националној мањини, с тим што сам ишао корак даље – да европски парламенти усвоје декларацију о томе како су Роми грађани Европе и да слободно њоме могу да путују без икаквих препрека, јер су иначе Роми народ непрестаних путника. Овај мој предлог доживљен је као апсолутни шок међу осталим учесницима, иако је, сам по себи, логична консеквенца. Занимљиво је да су Роми инпресионирани високим цифрама и да ћете у свакој земљи наћи ромске активисте који тврде да је број Рома тако висок да вам се мора завртети у глави. С друге стране, званични статистички подаци показују да је број Рома веома низак. Постоји и нешто, и ту нас је добро упозорио др Михаил Иванов, што се зове "етничка мимикрија", поготово изражена код Рома који су постигли некакав успех у животу и који се тог тренутка престају сматрати члановима ромске заједнице. Да не дужим, изнео бих још само неке податке о овом делу региона који нас занима. У Словенији је, рецимо, реално процењено, живело 8 до 10 Рома, у Хрватској 30 до 40 хиљада, у Босни 40 до 50 хиљада Рома, у Црној Гори негде око 20 хиљада, у Македонији је тај број нешто виши, највише их је у Румунији, ту су процене доста високе. У истраживању Рома Золтана Барањија, који живи у Америци, дат је преглед званичних података, реалних процена и процена ромских активиста. Према тим подацима, рецимо, у Албанији уопште нема званичних података о броју Рома, ромске процене су око 120 хиљада, а могући број је 55 хиљада, односно 1,65% укупног становништва. У Србији и Црној Гори званична статистика бележи 109 хиљада Рома, ромске процене се крећу између 700 и 900 хиљада; у Бугарској ромске цифре се крећу око милион, а могући је број око 700 хиљада Рома. Очигледно је да су за неке земље и Барањијеве процене превисоке. Само да поменем случај Србије – по попису становништва из 1991. званичан број је 143.000, а по попису становништва из 2002. тај број је свега 109.000, из чега би се дало закључити да је укупан број Рома опао. Међутим, само у насељима обухваћеним истраживањем, које сам недавно обавио са колегама из Ниша и Београда на територији Републике Србије, ми смо на забележили 246 хиљада Рома, што, дакле, далеко надмашује званичну процену. Наравно, један значајан број Рома живи и ван махала, тако да се наше процене о укупном броју Рома крећу око 350 хиљада и да је тај број приближан реалној цифри.

Поред ове *етничке мимикрије*, проф. Митев је указао на још један значајан проблем, а то је проблем *ромског национализма*. Ондах морам да кажем – барем за Србију то могу да тврдим – да је он подстакнут из званичних кругова власти и, на неки начин, Ромима се

намеће један тип национализма, који Роме традиционално никада није занимао. Један од темељних ставова српског национализма је саборност, па се сада он покушава наметнути и као јединствен ромски став, у смислу да се Ромима нико не може други бавити сем самих Рома... Ја не знам како ће се тај процес даље развијати, али осећам, на неки начин, као своју обавезу да на тај процес укажем. Ромски национализам ће јачати, и то као копија већинских националиста у балканским земљама, и то је оно што је трагедија за Роме.

Горан Башић⁵

Пре него што кажем нешто о димензионарању ромског проблема у Србији и Црној Гори и Бугарској, рекао бих само једну малу малу примедбу у односу на етничку мимикрију и илустровао је примером, који сам имао прилике да видим. Без обзира на констатацију како ромски интелектуалци и они који су мало одмакли на друштвеној лествици желе да се прикажу као неромског порекла, мислим да ће се то веома брзо окренути као некакав замајак, не само ромског покрета, него и ромског национализма. Питање је како ће тај национализам бити усмерен, да ли у смислу јачања кохезивних веза унутар ромске нације, и то у оном смислу како је 1971. године на Првом конгресу Рома дефинисано међу тадашњим њиховим интелектуалцима, или ка једној унутрашњој сегрегацији и шовинистичком приступу. Наводим пример једне старе београдске ромске породице, где је пре Другог светског рата њен најстарији члан, угледни ромски активиста и интелектуалац, био оснивач првог ромског листа, који је паралелно излазио на ромском и српском језику. Његов син, који је завршио режију код Бергмана и један је од најбогатијих људи у Београду, никада није желео да се изјасни као Ром. Његов унук, пак, припадник треће генерације, познати композитор, данас отворено истиче своје ромско порекло, у складу са Хансеновом дефиницијом да "оно што отац жели да заборави, унук се радо сећа". То је једна нада, која преостаје Ромима како би у будућности могли да дефинишу свој идентитет у позитивном смислу.

Уколико бих по некаквом личном схватању и искуству желео да дефинишем проблеме, којима би и ми требало да се бавимо у неком будућем истраживању, онда они могу да се поделе у три сегмента. Прво, то су социјално-економска питања у вези са дискриминацијом, не само због тога што Роми реално имају тешкоћа приликом запошљавања и школовања, него зато што државни интервенционализам, који је неопходан приликом решавања њихових бројних соци-

⁵ Политиколог и ромолог, научни сарадник београдског Института за филозофију и друштвену теорију.

јалних проблема, може да изазове повећану етничку дистанцу код већинског становништва и додатне проблеме на релацији већине и ромске мањине. Или, пак, повећану етничку дистанцу од стране других мањина, које су такође сиромашне и Рома.

Следеће питање које сматрам важним је питање идентитета и културе Рома, у том смислу да додатни државни интервенционизам може да изазове последице по идентитет етничке заједнице, кроз смањивање броја и веза међу Ромима. Пример је Србија, где се пред окриљем међународних организација, одвија припрема ромске деце за школу на српском језику... Тако се деца одвајају од учења стандардног ромског језика, пропагираног европском ромском политиком, и остају на нивоу некаквог, поприлично архаичног, дијалекта ромског књижевног језика. Из тога произилази и одређена културна сегрегација, карактеристична не само за већину, него и за Роме. Пре мање од месец дана је у Београду одржан научни скуп о култури Рома, на коме је учествовао само један нером. Да ли је то добро, ја не знам, али мој приступ култури је холистички, подразумева интерактивне везе и, у складу са њим, мислим да то није добар начин решавања овог дела ромске проблематике.

Најзад, трећи вид проблема је принцип политичке партиципације Рома у условима грађанског друштва, значи интегративног мултикултурализма, и он се своди или на јачање ромских политичких партија које постоје, али нигде у региону нису имале успеха на парламентарним изборима или на деловање у грађанским политичким партијама, где се Роми свде на један фолклорни елемент, а њихови интереси нису довољно заступљени у оквиру партијских и развојних програма. Све то заједно, у складу са укупним догађањима у региону централне и југоисточне Европе, води према сегрегативној политици према Ромима, а онда и, како су то већ поменули и проф. Митев и проф. Јакшић, једној шовинистичкој реакцији Рома, као одговор на шовинизам већине.

Још бих само указао на пример Мађарске, која је донекле успела да реши све ове проблеме и да се ухвати у коштац са њима. У Мађарској Роми јесу једина значајна мањина и након обављеног званичног пописа становништва 1991. године (који је утврдио свега 108 хиљада Рома), мађарска влада је направила интерни попис само ромског становништва и дошла до броја од 600 хиљада. У оквиру тог броја од 600 хиљада пројектован је план тзв. социјално-економске интеграције Рома. Тим планом оформљене су две гимназије, факултет на ромском језику, предвиђено је најмање дванаест хиљада стипендија за ромску децу од предшколског до високошколског нивоа, постоји програм образовања и политичка воља у мађарском парламенту, прецизирана уредбама Владе. Све то недостаје у србијанској политици према Ромима, Бугарска је ту нешто више одмакла у односу на нас.

Драгољуб Б. Ђорђевић⁶

Желим да прокоментаришем неке ставове изречене од стране проф. Митева. За мене је интересантан наговештај могућности ширења исламског фундаментализма на Балкану, реч је ишла о бугарским Ромима муслиманима. Извештаји које ми имамо, на бази емпиријских истраживања и на бази опсервације Рома у Србији, не наговештавају да исламска верска заједница нешто чини и да је утицајна међу Ромима. Мислим да се та ситуација разликује између Рома муслимана у Србији и Бугарској.

Петар-Емил Митев⁷

Каква је процентуална заступљеност Рома муслимана у Србији?

Драгољуб Б. Ђорђевић

Преовладавају Роми православци, следе Роми муслимани, а на делу је и све израженија протестантизација Рома, процес који је већ значајно поодмакао у Бугарској.

Затим, желим да прокоментаришем и тезу о ромској национализму, о чему је говорио и др Јакшић. Очигледно је да се ради, како ми то кажемо у Србији, о "реактивном национализму", који је подстакнут врло често и расистичким односом већинског становништва, било да се ради о територијама где Срби чине већину или територијама где Албанци чине већину. На делу су ксенофобија, сегрегација и стигматизација Рома, да не говоримо о јако раширеним стереотипијама и предрасудама, које има окружење према Ромима. Међутим, бар код нас у Србији, ромски национализам није систематски емпиријски истраживан, реч је више о теоријским претпоставкама и појединачним примерима из живота, због чега треба бити обазрив у изношењу квалификација. У досадашњим истраживањима увек смо питали шта други (Срби, Албанци, Мађари, Бошњаци...) мисле о Ромима и сада је дошло време да се обрне оптика, па да се сами Роми питају шта мисле о Албанцима, Бугарима и осталим народима који их окружују...

Осврнуо бих се и на тезу др Јакшића о Ромима као европској мањини. Мислим да се Србија и Црна Гора, а зашто не рећи и Европска унија, лицемерно понаша према Ромима, без обзира што улаже огромна новчана средства у решавање ромског питања, без обзира што врши притисак на наше земље да законски регулишемо положај

⁶ Социолог религије и ромолог, редовни професор Машинског факултета у Нишу.

⁷ Познати бугарски социолог, директор софијског Института за социјалне вредности и структуру "Иван Хацијски".

и статус ромског народа. Ја сам више пута до сада, а поновићу га и сада, изнео предлог да од свега тога неће ништа бити док Европска унија питање квалитета решавања положаја Рома земљама кандидата за улазак у ЕУ не постави као један од пресудних услова за њихово прикључење ЕУ и као тест њихове демократичности.

Јован Живковић⁸

Док смо на нивоу овог, како би се рекло, општег акцентовања проблема, с једне стране, а, с друге стране, мерећи и ово о чему и други говоре и да се не бих понављао, споменуо бих само два битна момента. Најпре, на државном нивоу у Србији су донесени одређени закони, нпр. Закон о правима и слободама националних мањина, Закон о локалној самоуправи и Закон о локалним изборима, чиме је исцртана линија друштвеног и политичког сагледавања ромског проблема. Опет, ако се погледа како се ти закони у целини или неки њихови чланови примењују у стварности на локалном нивоу, онда ћемо приметити једну страховиту дискрепанцију и лицемерје званичних државних институција. Дакле, позитивни прописи постоје, али се или избегавају или не примењују из разноразних разлога. Једно од врло важних права које се, најчешће, не спроводи је и право Рома на равноправно коришћење језика у мешовитим срединама; упркос чињеници да су они ту и да живе заједно са нама, званична статистика их не бележи и тако повлачи низ негативних консеквенци у остваривању неких од елементарних права ромског народа... Таквим се понашањем открива и културна и друштвено-политичка зрелост, у овом случају, целокупног српског друштва.

Оваква несинхронизованост и неспремност на деловање политичке елите на власти траје у Србији још од фебруара 2000. године, када је започето доношење бројних системских закона. Она нарочито брине у ситуацији када се најављује доношење неких других важних закона у земљи или њихова допуна и побољшање, као што је то случај са Законом о локалним изборима, који је кључан за интеграцијске процесе Рома у ширу заједницу. Дobar пример за то је Бујановац, град на југоистоку Србије, у коме су Роми трећа национална заједница по величини, но, без обзира на то, крајње скромно партиципирају у одвијању локалне општинске власти...

Осврнуо бих се на неке скорашње расистичке иступе већинског становништва према Ромима у Нишу. Инцидент се десио 1. маја и два или три дана нико од званичних политичких структура у граду није нашао за сходно да се огласи и адекватно одреагује. Али, зато

⁸ Политиколог и ромолог, редовни професор државног Универзитета у Новом Пазару.

су све ромске радио и телевизијске станице у суседним земљама, па чак и Савет Европе, осудили исписивање скаредних порука и, у два наврата, пребијање једне Ромкиње од стране обесног младића српске националности. Уместо да уследи позивање на конкретна правна акта која регулишу ову материју, из устију градских отаца могла су се чути само декларативна изјашњавања како се слични догађаји више неће поновити. Изостао је системски приступ решавању проблема, чиме би се већинском становништву указало на тежину и озбиљност учињених погрешака и предупредило прерастање индивидуалних престапа у образац колективног опхођења према суграђанима ромске националности.

Ђокица Јовановић⁹

За мене је необично важан овај проблем етничке мимикрије. Мимикрија је, по својој природи ствари, на један парадоксалан начин израз дубоког неповерења између различитих нација. Када се припадник једне заједнице у процесу мимикрије изјашњава као припадник друге заједнице, он заправо изражава неповерење према припаднику оне заједнице којој приступа, јер јој, иначе, не би приступио уколико би она показала нужно неопходну толеранцију и признала његов идентитет... Било је речи и о ромском "реактивном национализму", термин који и сам користим. Национализам, као и свака друга појава, има хиљаду различитих лица, а да се појаве ромског "реактивног национализма" у Србији огледају, пре свега, у једној појачаној тенденцији неповерења и израженог страха у одношењу према другима. Дакле, тај национализам нема агресивна и тотализујућа својства, каква имају неки други национализми на Балкану, већ је реч о једном дефанзивном национализму. Још једна специфичност оваквог ромског национализма је и да иза њега не стоје институционалне форме подршке, какве постоје, на пример, иза српског и хрватског, нити иза њега стоји икаква псеудотеоријска и псеудокултурна артикулација.

Појава о којој би, такође, требало више водити рачуна је појава патернализма. Политички модерна је политика позитивне дискриминације према Ромима, што се некада називало давањем привилегија мањинским народима. Бојим се да политика позитивне дискриминације почива на извесној врсти патернализма надмоћнијих идеологија и већинских групација у једној земљи и изазива неку врсту зазора и страха од појединих елемената те позитивне дискриминације, барем међу нишким ромима са којима имам најчешће контакте. По

⁹ Социолог културе и ромолог, ванредни професор Филозофског факултета у Београду.

њима, последице такве позитивне дискриминације су још дубље сегрегираније, јер производе неповерење сиромашне већине према сиромашној мањини. Под сиромашном већином подразумевам пауперизоване Србе, код којих јача отклон према Ромима, између осталог и у виду испада скинхедса, као специфичне пауперистичке, протофашистичке реакције. Можда и због тога што никада нису имали своју државу у Европи, Роми никада нису били произвођачи националистичких, шовинистичких, тотализујућих и расистичких идеологија. Због тога не треба губити из вида једну специфичну *културу ненасиља*, као дубоко традицијског одређена Рома, коју треба искористити као добру основу за покретање једног суштаставног дијалога између Рома и нерома и неопходне преференције за мењање постојећег стања ромског народа у већинском окружењу.

Божидар Јакшић

Мислим да критички став проф. Митева о ромском национализму помало превиђа општу социјалну ситуацију, јер се увек мора правилно проценити утицај ромске заједнице у једном друштву. У нашим, балканским друштвима, тај утицај на опште политичко стање заједнице веома је слаб. Ромски национализам је, стога, далеко мања опасност него што се нама може на први поглед учинити. Ево, ја ћу навести један веома прост пример: у овој сали, међу нама, нема ниједног Рома и да ли би неки ромски активиста који би то говорио био ромски националиста? Ја мислим да не би. Не желим да тврдим да он неће једног дана постати опасност, уколико настави да се развија у правцу у коме се данас развија, али ми се чини да у овом тренутку, с обзиром на депривираност ромске заједнице и слаб утицај на одвијање јавних послова у друштву, да тај национализам није толико опасан.

Драган Тодоровић¹⁰

У свом излагању представићу вам део резултата компаративног емпиријског истраживања *Квалитет међуетничких односа, свет о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану*, спроведеног лета 2003. године на територији југоисточне Србије, северозападне Бугарске и североисточне Македоније на узорку од 1800 испитаника, стратификованом према полу, узрасту и школској спреми, а у оквиру реализације трогодишњег (2002-2004) пројекта "Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције" (1310) Института за социологију

¹⁰ Социолог религије и ромолог, асистент Филозофског факултета у Нишу.

Филозофског факултета у Нишу, уз финансијску подршку Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

Сматрајући да би то нашим домаћинима било посебно интересно, из базе података деонице емпиријског истраживања у Бугарској издвојено сам анализирао одговоре бугарских Рома на питања из тзв. Богардусове и Ликертове скале, који пројектују ромску "слику о другима", прецизније о трима националним групама – Бугарима, Турцима и Јерменима, са којима најчешће остварују интензивне мултикултурне односе.

Уздржаност је карактеристика којом бисмо описали однос Рома према припадницима јерменске националности. Натполовична већина Рома децидирано не жели да ступи у брак са Јерменом, уз четвртину испитаника који су неодлучни. У случајевима осталих социјалних односа, маса негативних одговора "сели се" углавном у групу неутралних одговора, никада се не смањујући испод четвртине датих одговора.

О Бугарима, већинском народу који их најчешће окружује, Роми имају изразито позитивно мишљење. Читавих 63,9% испитаних пристаје и на брачну заједницу са комшијом бугарске националности, као највишим степеном социјалне блискости. И остале вредности на скали не падају испод три петине позитивних одговора.

И са припадником турске националне мањине сваки други Ром радо би ступио у брак, али издвајамо четвртину испитаника који нису сигурни да ли би друговали са Турцима (уз две трећине позитивних одговора). Остали облици заједничког живота такође су позитивног предзнака и, изузев прихватања суграђанина бугарске националности за претпостављеног на послу, крећу се између 80 и 90%.

На основу добијених одговора анкетираних Рома, немогуће је закључити шта заиста мисле о припадницима јерменског народа. Малтене у стопроцентном износу они се опредељују за одговор "неодлучан сам", спречавајући подробнију анализу мотива таквог опредељивања.

О већинском народу Роми најчешће у три петине случајева имају позитивно мишљење; чак 84,3% дели мишљење о томе да су вредни, а 89,1% да су паметни. Неодлучност је већа код процењивања њихове храбрости, искрености, поштености и чистоће, а највећа несигурност влада код оцене бугарске мирољубивости и несебичности.

Врло сличне одговоре имају припадници ромске националности и о Турцима. Вредности махом корелирају са бугарским, уз нешто ниже износе, са неколико изузетака. Свега 56,7% Рома и Ромкиња сматра за Турке да су културни, 59% да су паметни и 60,3% да су цивилизовани.

Увидом у одговоре ромских испитаника на Богардусовој скали можемо да закључимо да се у оцени карактерних особина Јермена,

Бугара и Турака врло често посеже за одговором "неодлучан сам", док су отворени негативни одговори у драстичној мањини. Међутим, колико год да (не) изненађује отвореност према комшијама Бугарима и Турцима, толико је евидентна уздржаност према јерменско народу. Врло је могуће да долазе због недовољне упознатости за овим народом, којег иначе према попису из 2001. године у Бугарској има нешто мање од 11.000.

У нешто већој мери преовлађује позитивна слика о Бугарима него о Турцима међу ромским народом; радије би са њима Роми ступили у брак или били пријатељи, као најотворенијим облицима заједничког суживота.

Већ спомињана неодлучност у приписивању извесних карактеристика јерменском народу паралише могућност објективне анализе. Правилношћу нам се чини и врло низак проценат отвореног неслагања са понуђеним позитивним особинама, које се могу приписати једном народу. Што се тиче Бугара и Турака, најнесигурније мишљење међу Ромима влада у случају оцене њихове несебичности, следи сумња у мирољубивост, а око једне четвртине ромских учесника не опредељује се олако за позитиван одговор ни у случају оцене њихове искрености и поштења. Највећа диспропорција у одговорима јавља се у процени памети, културе и цивилизованости комшија турске националности. Са сигурношћу би, пак, Роми о Бугарима и Турцима закључили да су "вредни", "храбри" и "осећајни".

Ради даље анализе укрштена је укупна мера дистанце са независним варијаблама (пол, године старости, школска спрема, занимање, место становања, религијска и професионална идентификација). До укупне мере дистанце дошло се тако што је свако одбијање неког односа бодовано једним поеном а прихватање нулом (дакле, мерена је дистанца а не блискост). Укупан резултат се кретао од 0 (без дистанце, што не значи и потпуно прихватање јер су испитаници могли да одговоре и "неутрално" и то треба имати у виду приликом анализе) до 7 (јер је било 7 односа), који означава потпуну дистанцу. Све испитанике смо поделили, према резултатима на скали дистанце, у 4 групе:

- без дистанце и "неутрално" (0 поена)
- мала дистанца (1-2 поена)
- умерена дистанца (3-5 поена)
- велика дистанца (6-7).

Исказана дистанца међу ромским народом у нашем истраживању креће се на *нивоу мале дистанце*. Најизраженија је према јерменском народу (3/5 испитаника), а много нижа према Бугарима (1/4) и Турцима (1/3). Међу онима који су је исказали приметно је више жена него мушкараца. И док је та разлика тек нешто виша према Јерменцима, двоструко више Ромкиња него Рома исказује нега-

тивну дистанцу према Бугарима, док према Турцима та сразмера узима однос две петине према четвртини.

Испитаници у узрасној доби између 19 и 29 година (75%) и између 50 и 59 година (75%), најмање су склони Јерменима. Исто то најстарије ромско становништво двојаког је расположења када су у питању припадници већинског бугарског окружења: близу половине оних преко 60 година резервисано је према Бугарима, али су и најтолерантнији испитаници између 50 и 59 година – у сличном износу изјашњавају се Роми узраста између 30 и 39 година. Убедљиво је најнесклоније Турцима најмлађе становништво, уз релативно уједначену расподелу и међу осталим узрасним групама.

Како стицање институционално признатог образовног нивоа никада није било императив за Роме, посебно је интересантна категорија најнеобразованијег ромског становништва. Супротно увреженим очекивањима, њихова је дистанца према припадницима осталих националности најмања (двоструко у поређењу са осталим образовним групама према Јерменима, а у случају Бугара троструко у односу на сународнике са непотпуном основном школом и двоструко са основном). Ипак, може се закључити да се дистанца према Бугарима и Турцима пропорционално смањује са повећањем школске спреме.

У нашем је узорку међу Ромима највише било радника, незапослених и пензионера. Док је према Јерменима најнерасположенија, радничка класа је истовремено најсклонија комшијама Бугарима и Турцима (двоструко више од незапослених и пензионера у случају Турака и троструко више од пензионера у случају Бугара). Двоструко је више симпатија међу незапосленим Ромима за Бугаре него за Турке, док су пензионери расположенији према сународницима турске националности.

Генерално, дистанца је већа на селу, него у граду. Највећа је разлика приметна у дистанцирању од Бугара: Роми на селу много су мање спремни на развијање суседских односа од оних у граду. У случају Турака, разлика је двоструко мања.

Очигледно да религиозност ромских испитаника не игра битну улогу у одређивању дистанце према припадницима других националности. Штавише, управо равнодушни према религији исказују најмању дистанцу, према Турцима чак двоструко мање од религиозних и скоро толико од незаинтересованих за питања религије.

Негативној дистанци склонији су православни Роми од оних који исповедају ислам. Та разлика је занемарљива у случају одношења према Бугарима, али је зато два и по пута већа код православца у прихватању Турака, који су без задршке поштоваоци Мухамедове вере. Но, дистанца је забележена и унутар истог конфесионалног корпуса и креће се између $1/5$ и $1/4$, што нам говори да ни овај фактор нема чвршћег утемељења у ромском народу.

Горан Башић

Мислим да се саме форме дискриминације према Ромима не разликују ни у једном друштву; оно о чему је говорила колегиница Томова, карактеристично је и за србијанско друштво. Како се мени чини, дискриминација је друштвени феномен, али за њено сузбијање постоје ефикасна правна средства. У поређењу са дискриминацијом израженом осамдесетих година двадесетог века у Холандији према арапском становништву, као мигрантском, и становништву које је долазило из некадашњих колонија, дискриминација која се изражава данас према Ромима у централној и југоисточној Европи много је мања. Међутим, донесен је ефикасан закон против дискриминације, који је успут ефикасно и примењиван. Данас су "обојени" у Холандији вишеструко прихваћени од окружујућег становништва, како на плану политичке партиципације, тако и на осталим друштвеним и интелектуалним нивоима. Погледајте само фудбалску репрезентацију Холандије, која је листом састављена од црнаца. Закон о дискриминацији у Србији још увек није донесен, био је у предлогу од стране Министарства правде претходне државе Савезе Републике Југославије и та радна верзија садржавала је само једну одредбу која се односила на забрану дискриминације према националним мањинама, као преписана одредба из савезног и републичког кривичног закона. Такође, Србији недостаје и институција омбудсмана, дакле, заштитника људских права, њено је доношење одложено, иако је Закон о омбудсману био припремљен и на бившем савезном нивоу и на садашњем републичком нивоу. Моја је спекулација да ће се о томе разговарати након усвајања новог Устава. У тренутном правном систему може се реаговати на испољену дискриминацију на основу одредаба кривичног закона, једино је проблем што се он практично не примењује. Типичан пример је ово о чему је говорио проф. Живковић, јавни тужилац је већ могао да поднесе кривичну пријаву и казни починиоце кривичног дела. И није последњих годину дана у Србији изражена дискриминација само према Ромима, већ и према другим националним, али и верским мањинама, нарочито у Војводини, где су традиционално изостајали овакви наступи у прошлости. И у овим случајевима, правни поступак је спор и неефикасан, из чега се изводи закључак да Роми нису посебно дискриминисани у оквиру те институционално-правне реакције.

Божидар Јакшић

Код дискриминације постоји један претходни проблем. Наиме, многе поступке које већинско становништво може да оцени као дискриминационе, сами Роми не оцењују као дискриминацију, јер су једноставно навикли на некакав подређен положај у друштву. С друге стране, нешто што Роми оцењују као дискриминацију, не би се ни по којим критеријумима могло у исту сврстати. На пример, Роми некада сматрају да су дискриминисани само зато што се од њих тражи да имају уредне личне исправе, што открива један културни јаз између Рома и нерома, тако да с појмом дискриминације треба баратати веома опрезно.

Испитивали смо у нашем истраживању, рецимо, где су Роми у Србији доживљавали највећу дискриминацију. Показало се да је то у 25% случајева при запошљавању, а најмање на суду, у 7,1% случајева, мада ове резултате треба, такође, с резервом прихватити, јер Роми иначе врло често траже запослење, а врло ретко одлазе на суд. Испитивали смо и социјалну дистанцу већинског становништва према Ромима, стандардизованом Богардусовом скалом, и показало се да је она у принципу веома ниска – најизраженија је код склапања брака (мање од једне трећине, насупрот 66% анкетираних Рома који би ступили у брак са Србима), а код других модалитета скале међусобне разлике се драстично смањују. На пример, нероми у 78% случајева прихватају Рома за шефа на послу, а 97% Рома прихвата нерома за надређеног на послу. Заједнички живот у истој држави одбило би 2% неома и 1,3% Рома, живот у истом граду 2,3% нерома и 0,4% Рома, коректне колегијалне односе на послу не би прихватило 4,4% нерома и 0,6% Рома, добросуседске односе не би прихватило 9,4% нерома, односно 2% Рома. Сви наведени подаци говоре да је социјална дистанца између Рома и већинског становништва у Србији веома ниска. Међутим, ни из ових података не би требало извести закључак да дискриминације уопште нема. Ње има, она је регистрована, покаткад је изражена у драстичној форми, као нпр. 1997, када су у центру Београда обесни скинхедси убили недужног ромског дечака. Наш истински проблем је да јавност у таквим случајевима не реагује увек на адекватан начин, посебно не надлежне државне институције.

Веома често ће у случају крађе, а у близини се нађе неки Ром, управо он бити осумњичен за кривично дело, иако то увек не мора бити случај. Анкетирали смо у нашем истраживању и полицијске органе у појединим општинама, у појединим нису пристајали на разговор, али негде јесу и из тих разговора сазнали смо да је стопа криминалитета међу Ромима пропорционално је нижа него међу већинским становнишвом. Роми су починиоци ситнијих криминалних радњи, док су јако ретка убиства и организовани привредни криминал. Али, и при овој социолошкој оцени треба бити резервисан, јер су

нам ти исти полицајци на терену казали да врло често органи реда одустају од гоњења Рома, јер су врло извежбани у брзом нестајању са места престапа.

Да још само споменем и одговоре из анкете на Ликертовој скали, где је само 5,9% већинског народа сматра да су Роми лоши људи, али зато сматрају да Роми нису сналажљиви, вредни, марљиви, гостопримљиви и поштени. О већинском становништву, пак, Роми мисле да су нерадници, четвртина испитаних сматра да их већ већина не воли, а да су притом и себични сматра трећина Рома.

Илона Томова¹¹

За разлику од бугарског друштва, у бившој Југославији мешовити бракови били су изражена пракса. Можете ли нам рећи да ли су мешовити бракови са Ромима били толико честа појава као бракови са другим националностима, на пример, са Хрватима или Муслиманима?

Божидар Јакшић

Заиста, у Босни, Хрватској и Војводини мешовити бракови били су веома чести, по попису становништва из 1981. године мислим да се милион и шестстотина хиљада људи определило као "Југословени", пре свега они из мешовитих бракова. Но, опет ћу бити резервисан према резултатима властитог истраживања: на питање да ли би прихватили Рома или Ромкињу за члана породице, трећина становништва Србије је позитивно одговорила, али нисам сигуран да не би у конкретној животној ситуацији нека тамо бака, тетка, отац или мајка пожелели да могућност тог брака анулирају. Реч је више о једном начелном ставу, који може да говори о општој толеранцији, не и о стварном стању на терену и молио бих да изречене резерву прихватите, како не би добили криву представу о стању у Србији.

Драгољуб Б. Ђорђевић

Ја бих, најпре, допунио излагање колеге Јакшића у вези са мешовитим браковима. У случајевима њиховог склапања са Ромима, најчешће је у питању брак који заснива Ром са неромкињом, много ређе нером који узима Ромкињу за брачног друга.

Искористићу прилику да бугарске колеге упознам и са чињеницом да је пре коју годину у нашој земљи донешен савезни Закон о заштити права и слобода националних мањина. Он је, у међувреме-

¹¹ Позната бугарска социолошкиња и ромолошкиња, заменик је директора Института за социологију Бугарске академије наука.

ну, доста критикован, али је важно нагласити да је институт "позитивне дискриминације" у њега унесен управо због припадника ромске националне мањине, с обзиром да се већина припадника осталих националних мањина умногоме приближила већинском народу достигнутим социјално-економским, политичко-правним и културним нивоом развоја. Један од продуката тог закона јесу и *Национални савети мањина*, тако да сада све мањине имају демократским путем забране националне савете, уз све пратеће критике о начинима њиховог избора и тема којима треба да се баве у свом раду. И ромски национални савет, као врхунска институција за расправљање о свим отвореним питањима ромског народа, треба да у будућности буде адреса са којом ће држава и надлежни државни органи комуницирати.

Сада се враћам на проблем позитивне дискриминације и износим лично мишљење. Ја јесам за примену *позитивне дискриминације*, односно *афирмативне акције* и не слажем се са ставом свог колеге Ђокице Јовановића, који је у свом излагању исту прогласио за облик патерналистичког одношења већине спрема ромске мањине. Пример других земаља показује да није могуће уздићи једну националну мањину ако се у једном периоду друштвеног развоја не примењује позитивна дискриминација, уз сву критику изречену на рачун овог института. У Америци је деловањем позитивне дискриминације дошло до подизања статуса црначког становништва, наравно, уз све оправдане критике на то како се она данас тамо спроводи. Ја тврдим, и могу да наведем аргументе, да без примене позитивне дискриминације у социјално-економској сфери (при запошљавању), у политичкој сфери (сфери представљања), а онда и у сфери културе (где је образовање кључни термин) ромска национална мањина неће моћи да се извуче из недостојног положаја у коме се све до данас налази.

У бројним истраживањима последњих година увек смо користили прилику да пропитамо расположење већинског становништва о томе како оцењује примену института позитивне дискриминације. Резултати нису претерано повољни, јер негде испод половине испитаника има негативна став, али опрезна интерпретација ипак дозвољава оптимистичке оцене, имајући у виду да највећи део већинског становништва уопште није упознат са поменутиим институтом и да се није пуно радило на креирању јавног мњења, које би лакше прихватало позитивну дискриминацију. Ја сам, наравно, свестан да се са оваквим мојим ставом неће сложити већина колега који су дошли из Србије.

Ђокица Јовановић

Колега Ђорђевић се самном не слаже, а ја се са њим слажем! Ја не доводим у питање добре стране позитивне дискриминације, која јесте генерално начин да се једној друштвеној групи, која је депривирана, помогне у уздизању стандарда на свим нивоима. Међу-

тим, ја сам говорио о једној другој врсти опасности, која уследи након спуштања једног хуманистичког и политичког пројекта "на земљу" и започињања његовог спровођења у пракси. У свим тзв. транзицијским земљама, у којима је висок степен незапослености и значајан број класичних "транзицијских губитника", код тих пауперизованих слојева јавља се осећај ривалитета када се они суоче са чињеницом да се другој пауперизованој групи на било који начин помаже. Управо у томе сам видео један од могућих узрока протофашистичким појавама у српском друштву...

Потпуно се слажем да позитивна дискриминација не означава само привилегије у економском и образовном смислу, већ и, пре свега, у информативном смислу помагање депривираним групама да целесходније реализују нека своја грађанска права. Проблем патернализма сам повезао са довођењем позитивне дискриминације на практични ниво, када превагу односе формулације типа "ми дајемо вама нешто" и "ми вама нешто дозвољавамо"; тада се онај коме се нешто даје осећа додатно дискриминисан. Ови моји закључци произилазе из непосредног искуства и разговора са Ромима, где сам наилазио на следеће импулсивне одговоре: "ми нећемо привилегије, јер нас оне одвајају од Срба и ми због тога имамо проблеме". То није категорија која се статистички може мерити, али је то нека реакција која се доживљава у непосредном разговору са Ромима.

У вези са питањем "ромског гета", желим да кажем да Роми у Србији већином живе у "махалама", мада су бројна истраживања показала да све већи број њих напушта махале као средиште свакодневног живота. Ипак, један значајан део ромске популације још увек не жели да напусти махале, чак и када им се понуди другачија алтернатива. Додатни проблем са којим се ми у Србији сусрећемо је проблем Рома избеглица са Косова, који су у двоструко неповољном друштвеном положају – отклон постоји међу староседеоцима и Ромима и неромима.

Горан Башић

У вези са гетоизацијом код Рома, махалски тип живота није искључивао Роме из оног оног друштвеног простора колико им је био доступан. Подразумевале су се одређене могућности школовања и оне су максимално коришћене. Оно што треба да забрињава јесте да се последњих година намеће *концепт институционалне гетоизације Рома у великим насељима*; плашим се да београдским Ромима прети једна "Факултета", онаква каква већ постоји у Софији. Дефинисано је 7 локација на која би требало да се досељавају Роми са традиционалних ромских локација у Београду. Те су локације данас на врло атрактивним местима, где се плаћају скупе комуналне дажбине, и већ су продате великим фирмама које намеравају да ту подигну ог-

ромне објекте. Роми се одатле, дакле, померају ка периферији и унапред одређеним великим пунктовима. Такву просторну сегрегацију прати отпор већине у насељима која су у близини поменутих локација, одређених за расељавање Рома. Већина у окружењу се противи Ромима као суседима, јер ће они перспективно постати додатно оптерећење већ ограниченим ресурсима на том простору. Плашим се да овако дефинисана брига о Ромима последњих година може да изазове описане проблеме.

У вези са питањем позитивне дискриминације, као члан експертског тима и једно време саветник Министра за националне мањине, нагласио бих да поменути члан о позитивној дискриминацији није уведен само због Рома. И друге националне мањине, као и сама већина окружена мањином на локалном нивоу, може да се позове на овај члан уколико за тим постоје потребе.

С обзиром на усвојене стандарде националне идентификације у Србији, кроз пописе становништва и критеријуме за изјашњавање, јасно су издвојени Роми Ашкалије и Египћани. Међу ромским интелектуалцима усвојено је мишљење да Ашкалије имају неке посебности у свом идентитету, али да су заправо Роми. Што се тиче Египћана, мора се признати да у друштвеним наукама у Србији још увек није усвојен консензус о особеностима ове етничке масе. Оно што је сасвим извесно јесте да су они сви живели на подручју Македоније и Косова, али да су се, због насталих националних потреса на овим просторима, полако померали ка северу и данас већина њих живи у Војводини. Марсел Кортијаде¹², сигурно један од најутицајнијих интелектуалаца данашњице који промишља ромску проблематику, сматра да су Ашкалије и Египћани иста етничка група, да су различити од Рома и да су се прво доселили у околину Струге и Охрида (дакле, да нису они Јеђупци, који се такође спомињу)... У Србији је још једна група у последње време актуелизована, а то су Бањашаи, који су извесно Роми, али говоре румунским језиком. Простиру се од Романије у Босни, па преко централне Србије према Војводи и Румунији, као територијално и културно блиском простору. Интересантно је да их се православни Роми најчешће одричу, приписујући им карактеристике румунске националне мањине. Роми се у градским срединама махом изјашњавају и себе доживљавају као Роми, али зато они у сеоским срединама централне и јужне Србије за себе кажу радије да су "Цигани". Зато сматрам да је процес формирања ромске нације још увек млад, развија се тек неких тридесетак година, са већ запаженим резултатима, због чега ја више немам дилему о постојању

¹² Један од водећих светских ромолога и лингвиста, стандардизовао ромски језик, предаје у Паризу.

ромске нације. Ако је са стране ромских интелектуалаца усвојена декларација о ромској нацији и стандардна варијанта ромског језика, јасно је да постоје и елементи за јачање ромског националног идентитета. Наравно, постоји низ препрека (просторна дисперзија, етничка мимикрија, утицај већине), али и низ неизоставних параметара око којим се може конструисати "зграда" ромског националног идентитета, чак и уколико су они негативног предзнака ("теорија наопаког признања групе" код Чарлса Тејлора).

Драгољуб Б. Ђорђевић

Проф. Митев је у уводу нагласио да је један од нових феномена, који се одвија код Рома, њихова протестантизација. У вези с тим, тврдим да ће процес протестантизације проузроковати *радикалну измену* њиховог мањинског положаја, све до трансформације самог идентитета. Опште је познато да су традиционално на просторима Србије, па и читавог Балкана, Роми били припадници православља и ислама. Али, тај вековима стваран баланс се у последњој деценији убрзано нарушава у југоисточној Србији, Бугарској и Македонији. Има доста сличности у одвијању тих процеса на поменути просторима, који чак чине и јединствену територијалну целину. Роми у Србији који су прешли на протестантизам највише су прешли у пентекосталне заједнице, доста их има у редовима Хришћанске адвентистичке цркве, нешто међу баптистима и поприлично код Јеховиних сведока...

Може се поставити питање откуда Роми међу протестантизма? Ја бих узроке напуштања православља и ислама од стране Рома и приступање протестантским верским заједницама поделио на теолошке и социјално-економске природе. У принципу, расправу о теолошким разлозима треба препустити теолозима, али наша истраживања показују да Роми, ипак, нису добро примљени од стране црквених великодостојника и верништва Православне цркве и Исламске верске заједнице. Они се не доживљавају као равноправни верници, иако имају потребу за духовним развојем и активним религиозним испољавањем. Социјални и материјални разлози су много бројнији. Пре свега, структура и организација протестантских заједница се разликује од организације православне цркве и исламске верске заједнице. Ради се о локалним заједницама са разрађеним механизмима укључивања својих верника, интернационалног су карактера, не праве разлику по пореклу, језику, материјалном богатству, професионалном статусу, месту становања. Сваком се вернику поклања једнака пажња и системом играња различитих улога у самој заједници развија се међу верништвом осећај припадништва. Постоје и чисто материјални разлози, као што су школе за додатну наставу за децу слабијег школског успеха, школе страних језика, стипендије за уса-

вршавање у иностранству, помоћ сиромашнима и болеснима. Пут протестантизације је, ипак, поплочан нечим што је вредно и корисно за његово чланство. Постоји евиденција да је протестантизација Рома праћена низом позитивних ефеката за заједницу чланова: смањење ситног криминала, алкохолизма, наркоманије, проституције, промена стила живота, стицање хигијенских навика, повећање образовног нивоа, промењена етика рада. Стога сам склон закључку да ће протестантизација прво довести до еманципације Рома, а касније и до њихове интеграције. У првом периоду процеса протестантизације она најчешће није добро примљена од стране осталих Рома, који остају приврженици православља и ислама, као и осталог већинског народа, с обзиром да се на њих гледа као на "секте". Касније, када уследе позитивни ефекти овог процеса, долазли и до поступног смањења почетног анимозитета. Као пример, навешћу град Лесковац на југу Србије, где је већ три хиљаде Рома прешло у пентекосталну заједницу и оформило чисто ромску пентекосталну заједницу, познату и изван града по огромном шатору у коме се одвија богослужење. Избио је, чак, пре месец дана и један спор са локалним властима, које су желеле да склопе исти са постојеће локације. Има, такође, примера са југа Србије где је читаво село, дотада листом православно, прешло у целости у адвентисте; Пентекостална црква већ постоји у Нишу, као и Јеховини сведоци итд.

Петар-Емил Митев

Имате ли прогнозе о томе докле ће се у будућности стићи са протестантизацијом ромског народа?

Драгољуб Б. Ђорђевић

Мораћу да направим једно поређење. Повика на протестантизам у Србији долази и из страха од тога да ће огроман број Срба прећи на протестантизам, те да ће због тога нарушити постојеће православно конфесионално биће српског народа. У тим расправама тврдио сам да не постоји таква опасност и да од зрелости религије која "боји" један народ, као и самог народа, зависе процеси конверзије у другу веру. За масовне конверзије потребни су велики историјски ломови. Што се тиче Рома, тај проценат ће засигурно обухватити најмање једну трећину српских Рома, потресајући до темеља тако Српску православну цркву и Исламску верску заједницу и терајући их на интензивније спречавање одвијања тог процеса и успостављање баланса.

Божидар Јакшић

Тешко је наћи сферу где се до те мере види да су Роми једна депривирана и ускраћена социјална група као што је то образовање.

Све, заправо, започиње са дејјим вртићем. Ја сам прегледао нека истраживања из Хрватске, из којих се јасно види како хрватски родитељи у Прекомурују обавезно повлаче своју децу из вртића уколико у њега дође неко ромско дете. У Србији је натпросечно висок проценат неписмених Рома... У укупној популацији деце између 10 и 14 година у Србији, 50% свих неписмених су ромска деца. У погледу основног образовања, а под условом да уопште ромска деца упишу основну школу, они га доста рано напуштају, по мом мишљењу, из два битна разлога. Први је разлог стигматизација деце, јер она по правилу седе у последњој клупи, по правилу се сама играју у школском дворишту, ромска деца су предмет изазивања од стране друге деце, напоскон, сами учитељи се задовољавају најнижим нивоом знања које долази од стране ромске деце. Већ код уписа у школу започиње дискриминација. Ви знате да се пре уписивања у школе полаже један психотест. Међу психолозима у Србији постоји једно неписано правило да се ромска деца гурају у специјалне школе за ментално заосталу децу. Одмах да се оградим, ту постоји и извештај интерес ромских родитеља – деца ће имати успеха и добијаће бесплатну ужину, а и саме школе имају свој интерес, јер млада ромска деца која нису ретардирана дижу укупни ниво постигнутог успеха школе. Сви су, како видимо, задовољни, једино деца за читав живот остају стигматизирана.

Други разлог због чега ромска деца прерано напуштају основно образовање је економска ситуација породице. Иако ћете у првом сусрету са ромском породицом наићи на једну неартикулисану вику, дреку, покоји шамар, ја одговорно тврдим да нико толико не воли своју децу као ромски родитељи. Али, ромско детињство је веома кратко, ромско дете веома рано почиње да привређује, да учествује са старијим члановима породице у сакупљању секундарних сировина, прошњи итд. Једна млада ромска породица из околине Новог Пазара, коју смо упознали током спровођења емпиријског истраживања, има већ шесторо деце, јер млада мајка сваког пролећа мора да има малу бебу са којом ће на улице у прошњу. Та беба је оруђе за рад и најбоље одликава реалну ситуацију у којој се налази одређени број Рома.

Пред собом имам неке конкретне податке о заступљености ромске деце у основношколским институцијама образовања. У односу на период од пре десет година, проценат уписа у школу је порастао са 17% на 48%. Држава даје бесплатне уџбенике и неке сличне погодности за ромску децу, као и у Словенији, на пример. Но, јако је мали број Рома који дочекају крај основног образовања у школским клупама (школовање се обично прекида у трећем или четвртном разреду), а још је мањи број уписаних средњошколаца, док је достизање академског статуса чист раритет. На пример, у Црној Гори свега 4 (четири) Рома има факултетску диплому...

Желео бих да отворим расправу о, за мене, једном веома важном питању, а то је систем школовања ромске деце. Није реткост да ромски родитељи инсистирају на томе да сва деца из једне генерације заједно похађа наставу, без мешања са осталом децом, уз оправдање да постоји недовољно познавање језика. Али, ако ромско дете остане изоловано у свом разреду, ако не може да слуша наставу као остала деца, ако не може да се дружи са другом децом у школском дворишту, оно језик већине ионако никада неће научити. Успех можда и не изостане у ромском разреду, али се тиме ствара према Ромима једно друштво апартхејда и то је оно чега се ја бојим. Неки добронамерни људи покушавају да реше проблем организовањем допунске и припремне наставе у дејим обдаништима, али најчешће се то изроди у један ситан бизнис, казују ми искуства из Србије. Моје мишљење у вези овог сегмента је да ромско дете треба да иде у постојећи вртић са осталом децом, а не да се за њега ствара посебан вртић.

Ипак, признајем да у глави немам целовито решење овог проблема, све ми изгледа као некаква квадратура круга. Очигледно да се стање неће битније побољшати све дотле док се не ишколују генерације ромских учитеља и ромских интелектуалаца. Био бих захвалан свим колегама и колегиницама уколико би ми помогли својим сугестијама у промишљању ове велике енигме и круцијалног проблема ромског народа. Неће ромски етнос ништа добити уколико има интелектуалца који ће се посрбити и прекинути сваку везу са својим пређашњим етничким идентитетом.

Такође, питање ромске елите је врло проблематично питање, јер су у првој генерацији сви, па и ромски лидери, најчешће арогантни, агресивни и милитантни, па ћете се неретко сусрести са тезом како се истраживањем ромског живота морају бавити само ромски представници. Подсећају ме на феминисткиње из прве генерације, које су говориле да о женама могу писати само жене.

Драгољуб Б. Ђорђевић

У вези ромског патернализма, проф. Митев је набројао све оно што сам лично желео да кажем. Али, ево неколико коментара. Сматрам да изостаје солидарност у самој ромској заједници, која је у прошлости било изузетно присутна и најзаслужнија за вековно опстајање ромског народа у бурним временима. Ромски интелектуалци упозоравају да то може да буде погубно за Роме и њихову еманципацију и интеграцију. Затим, очигледни су генерацијски сукоби у ромској заједници, у виду сукоба најстаријих и најмлађих чланова. Најстарији и даље фаворизују патерналистичке односе, док су млади подложнији модернизацијским процесима и спремнији за напуштање живота у гету. При свему томе, и они су претерано нестрпљиви и

желе да се што пре реше утицаја старијих, не уважавајући њихово нагомилано животно искуство. Породични односи једнако доживљавају промене и сматрам да неће доћи до темељних промена уколико се не промени положај жене у ромској породици, и мајке и женског детета. И, на крају, поједини обичаји, који су некада били функционални за ромску егзистенцију, сада постају дисфункционални. Навешћу само пример великих и скувих свадби или обред сунећења код муслиманских Рома, које су у диспропорцији са укупним сиромаштвом ромске популације.

Јован Живковић

Сфера образовања отвара све остале планове будуће акције еманципације ромског етноса. Она се може посматрати са два нивоа. Један је онај *посебни*, дакле, акције невладиних организација, породице, локалне средине итд. За мене је, међутим, релевантнији *општи* ниво у решавању проблема образовања, на челу са државом као најважнијим експонентом системског разрешавања нагомиланих проблема. Системски приступ укључује доношење закона и подзаконских аката којима би се устоличила правила која ће једнако важити и за већински, али и за мањинске народе. Узмимо за пример ромске учитеље. До осећаја потиснутости међу децом може доћи и уколико они долазе из редова већинске заједнице (чиме се доприноси неадекватном разумевању унутрашњих ромских проблема), али и уколико су учитељи сами Роми (јер се тако прекида веза ромске деце са неромским окружењем). Или, узмимо један други пример. На скупу посвећеном стандардизацији ромског језика, при Српској академији наука и уметности, недавно је један ромски лидер понудио пар хиљада долара из сопственог фонда и предложио годину-две дана за коначно разрешење питања утврђивања стандардног ромског језика (!). Као да је изгубљена свест о томе да се радо о једном стваралачком процесу, који подразумева више нивоа практичне имплементације донетих решења. Све то открива једну несазрелост и неспремност рационалног сагледавања проблема, да не помињем практичну реализацију. Очигледно се као врло озбиљан друштвени проблем поставља питање систематизације институционалних решења насупрот стихијском и неорганизованом наступу.

Ђокица Јовановић

Када је реч о елити, можемо сви да се сложимо да једна заједница нема много шансе за успех уколико не гаји елиту, појединце који би на најбољи начин репрезентовали њене интересе. Пре трагичних ратова, у Србије је живело 5% људи са вишим и високом образовањем. Према резултатима последњег пописа становништва, а

као последица рата, тај проценат је опао на 3%. Написао сам и на податак да има 0,2% Рома са вишим и високим образовањем у Србији, што значи да је, уколико је овај податак тачан, сто пута мање образованих Рома у ромској средини него што је образованих Срба међу својима. Ови високообразовани Роми налазе се, према мојој процени, у неком "лебдећем" положају, јер они више нису у могућности да нађу одговарајући радни амбијент за професионално остваривање унутар ромског националног корпуса, те се окрећу, превасходно, оном амбијент који им то омогућава, односно високообразовани Ром се окреће високообразованим Србима. Залажење Рома у друштвене структуре је отежано и тиме што су канали друштвене промоције у Србији генерално затворени у нашем културном моделу. Следећи важан проблем је *проблем политичке репрезентације*. Не само да скоро да нема Рома који ће репрезентовати своју етничку заједницу, већ је то случај и са репрезентацијом једне социјалне групације, без обзира на етничку основу. Другим речима, зашто један Ром не би могао да представља месну заједницу или град? Или, да доведем ствар до парадокса, да ли у Србији или Бугарској Ром може да буде изабран за председника?

Зашто су затворени канали друштвене промоције Рома, па и њихове политичке промоције? По моме мишљењу, у нашој традиционалној култури установе и институције се доживљавају као *етноцентрички симболи етничке моћи*. Улазак у симбол некога ко не припада ономе ко је носилац симбола, на неки начин значи ломљење и мрвљење тог монолита, који представља симбол. Мислим да је питање образовања, школовања и друштвене промоције Рома, можда и пре свега, културно-политичко питање. Ако хоћемо и етимолошки, у нашим словенским језицима реч држава потиче од старословенске речи *држати*, што значи држати власт, у руци. У латинским језицима се ово значење вади из латинске речи *status*, што значи стање, положај, поредак. Узроци сужене могућности друштвене промоције Рома јесу основни узроци отуђења ромске елите од самих Рома. Зато ја не бих стигму бацао само на ромске високообразоване појединце, односно ромску елиту. Из тога изводим и закључак да је ромско питање у Србији, пре свега, *српско питање*. Уколико Срби не почну самима себи да постављају ромско питање као питање које чека на разрешење, оно ће остати у стању *status-a quo*, на коме почива већ вековима, а штета ће бити обострана.

Драгољуб Б. Ђорђевић

Колегиница Илона Томова запажа да је Бугарска једно велико "гето", али то подједнако важи и за Србију, која има ромских махала, попут ове коју смо данас обишли. Мислим да се интеграција Рома не може на дужи рок одвијати успешно уколико се у тај процес не

укључи држава конкретним законским решењима, али не само доношењем закона који се неће спроводити, већ и прихватањем конкретне одговорности за њихово спровођење. Држава мора да дође до одређених фондова, који ће подржавати домаће и иностране стратегије укупне интеграције Рома у шири друштвени систем. Али, није довољно да држава изрази искрену жељу за побољшање ромског положаја, како би то рекао колега Башић, доношењем законске регулативе, спровођењем закона, обезбеђивањем новчаних средстава и конкретном одговорношћу. Неопходне су промене и покрети и у самој ромској заједници. Неопходно је стварање економске, политичке и културне ромске елите, која мора да води рачуна о интересима своје заједнице. Желим да кажем да ће терет интеграције Рома пасти управо на леђа ове елите, подижући тако самоодговорност заједнице на једна много виши ниво. Трећи фактор на путу интеграције јесте и већински народ, тј. већинско окружење, у смислу да не постоји добра воља већинског народа да дође до побољшања положаја Рома. У Србији постоји неколико стратегија за интеграцију Рома. Постоји стратегија за смањење сиромаштва, а у оквиру ње и стратегија за смањење сиромаштва Рома; постоји и стратегија о укључивању Рома у образовни процес; спрема се и посебан документ о давању посебних овлашћења самим Ромима; проглашена је, или ће ускоро уследити проглашење, декада Рома, у трајању од 2005. до 2015. године, што значи да ће и у међународном окружењу бити одвојена поприлична средства, што све заједно, ако претходно побројани фактори обављају савесно своје обавезе, може довести до побољшања укупног положаја Рома. Међутим, ја нисам склон фаворизовању само једне сфере лошег положаја Рома, на пример, само побољшању образовног нивоа. Заговорник сам синхронизованог наступа на путу интеграције у све три до сада помињане сфере.

Драган Тодоровић

Бићу кратак и јасан. Као прво, неопходно је политичко самоорганизовање Рома, у смислу организовања ромских политичких партија. Друго, неопходна је блиска сарадња између званичних државних органа и друштвено признатих ромских институција, које у јавном простору артикулишу и подстичу на решавање нагомилане ромске проблеме. Пример тога је недавно конституисање Националног савета Рома на републичком нивоу.

Ђокица Јовановић

Пренећу вам неколицину практичних искустава које смо у друштву "Ром" у Нишу, чији сам члан, покушали да афирмишемо последњих година. Нешто што свака држава може да спроведе у де-

ло, без већих материјалних издатака, јесте креирање адекватне медијске слике о Ромима и њиховим проблемима, која би сигурно, након довољно дугог понављања, утицала на промену утврђених стереотипија јавности. Модерно политички речено, проблем прво мора да буде видљив и транспарентан. На локалном нивоу, могуће је покретање малих јавних радова и комуналних програма, у смислу подстицања становништва, нарочито сиромашног, на колективан рад, уз скромну новчану надокнаду за исказани труд.

У Нишу, унутар великог ромског насеља "Сточни трг", налази се једно тзв. суб-гето насеље познато под именом "Јеврејско гробље", у коме људи доиста живе у јако тешким условима. Обезбедивши средства преко нишке општине и једне фондације, ми смо иницирали увођење канализације у поменуто насеље, али на тај начин што су главни водови, у складу са урбанистичким планом, доведени до насеља, а сами Роми су били дужни да ископају канале који ће кућне прикључке повезати са главним водовима. Тако је локално становништво подстакнуто на самоангажовање, остваривање циљева које они самостално сигурно не би могли да остваре, придодајући томе и ефекат рада за конкретан новчани износ, као врсту доходавања у породични буџет. Упоредо са овом акцијом, у насељу "Јеврејско гробље" формиран је и тзв. кућни савет, који се, поред надгледања радова, бави и решавањем других актуелних питања овог друштвеног микропростора. Следећи корак на буђењу унутрашњег активизма који смо преузели, био је разговор са Ромима, који се баве прикупљањем секундарних сировина, о формирању њиховог синдиката. Знамо да је овај вид друштвено корисног рада крајње бедно плаћен и без икакве социјале, па ће тако новоформирани синдикат, уз нашу помоћ, преузети на себе заштиту интереса оних Рома који сакупљају секундарне сировине.

Другу годину за редом, под покровитељством фондације "Кер", одвија се перманентни курс обуке четрдесетак Рома за заступништво ромских интереса у контакту са локалном самоуправом и градским структурама. Крајем године покренућемо и акцију обуке десетак Рома са средњошколским образовањем за улогу здравствених медијатора, који би, с једне стране, посредовали у пружању услуга између здравствених установа и оних Рома којима су здравствене услуге неопходне, а, с друге, интензивно спроводили здравствени превенцију локалног становништва, у складу са одобреним материјалним средствима.

Као што је то добро детектовао проф. Ђорђевић, активизам мора да буде усмерен у различитим правцима, да истовремено подстиче различите сфере друштвеног живота. Тако смо, на културном плану, подстакли формирање фолклорног друштва и малог ромског позоришта, иницирана је издавачка делатност за објављивање ром-

ске поезије и ромских приповетки и бајки, формиран је и спортски клуб. Све у свему, у различите културне акције укључено је око 300 до 400 младих Рома овог великог ромског насеља. Они сигурно неће скренути ка девијантном понашању, јер су под сталним притиском окружења које инсистира на образовању и изграђивању сопствене социјалне културе. Код ових младих људи се губи комплекс, који је пратио претходне генерације, приликом успостављања живих контаката са окружујућом градском средином.

Јован Живковић

Готово да не постоји иједна сфера из ромског живота, која не захтева озбиљан захват целокупне друштвене заједнице на дужи временски рок. Не постоје, очигледно, решења до којих ће се доћи за кратко време. Мени се чини да када би се само четвртина акција предложених у ова два дана нашег заједничког разговора реализовале, да би се остварио значајан помак у побољшању положаја и статуса Рома у балканским земљама. По мени, међутим, у таквој једној свеобухватној акцији нарочито је важно инсистирање на системском приступу у решавању проблема. Тај системски приступ има најмање два нивоа. Један је унутрашњи, најједноставније описано као државни интервенционизам, а други спољашњи, у смислу ангажмана међународне заједнице. Државни уплив мора да буде строго струковног карактера, дакле уско стручан од стране обучених група појединаца, како би се предупредило деловање политичких лидера... Такође, поменути струковни ангажман мора нужно да води рачуна о специфичностима конкретног локалног простора, јер не постоје универзалне средине, са особеностима универзално важећим у једном ширем просторном арелу. Те особености, о којима мора да се поведе брига, не морају да буду омеђене државним границама, већ је могуће њихово даље гранање и унутар простора једне државне заједнице.

Горан Башић

Ја сам већ био у прилици да креирам један такав програм интеграције Рома у ширу друштвену заједницу, док сам радио у Министарству за националне мањине. Вашу пажњу задржаћу на следећој констатацији: питање интеграције Рома није уопште академско питање, већ првенствено питање политичке воље и развијања одређених механизма. Све ово о чему смо заједно говорили на округлом столу јесте видљиво, због чега се не слажем са констатацијом проф. Јовановића да треба радити на осветљавању ромске проблематике. Она није видљива и препознатљива само слепом и злонамерном, што је нарочито видно на примеру централне и источне Европе...

Први учињени корак састојао се у формирању интерминистарског тела, састављеног од представника који су фактички били у могућности да сагледавају одређена питања, дакле, из министарства урбанизам, грађевине, образовања итд. Следеће шта је требало учинити, било је обезбеђивање подршке и мишљења ромских представника и академске заједнице, па је направљено једно консултативно тело, у коме су се нашли представници бројних ромских организација, а између осталих и, данас присутни, проф. Ђорђевић и проф. Живковић. Трећи корак је подразумевао сачињавање једне програмске и донаторске координације у оквиру међународне заједнице, у смислу даљег финансирања предвиђених активности, и то је учињено при канцеларији Комесара за људска права Уједињених нација. На овом нивоу настали су и први проблеми. При покушају равномерног усмеравања пристиглих средстава ка одређеним проблемима, побуниле су се ромске организације, побуниле су се невладине организације, које нису водили Роми, али се јесу бавиле ромским проблемима и, на моје изненађење, само Министарство, које је такође очекивало веће парче од финансијског колача.

Независно од свих поменутих препрека, било је неопходно обезбедити конкретну политичку вољу за завршетак пројекта, политичку вољу која се изражава у Народној скупштини. Друго, план решавања било којег проблема подразумева баратање егзактним подацима, у нашем случају бројем стварно угрожених Рома. О бројкама смо доста говорили током јучерашње расправе, сада ћу само поентирати на следећи начин: није исто уколико план активности кројите за 108 или 350 хиљада Рома. При том, не налазе се сви они у једнаком друштвеном статусу и није свима њима потребна некаква помоћ. Ова банка података делимично је формирана, захваљујући истраживању које смо ми касније реализовали. Следећа тачка консензуса била је подела одговорности за реализацију програма између државе и Рома. Излишна је активност општинских и регионалних органа власти уколико није здушно подржана од стране ромског становништва.

Да не дужим даље, читав проблем подразумевао је тачно одређене планове, са јасно дефинисаним дугорочним, средњорочним и краткорочним циљевима, заокружену финансијску конструкцију не само од међународних институција, већ и из државног буџета, чиме се подрцтава решеност за доследно примењивање плана у свим фазама, као и конкретна поља која је требало организовано "напасти". То су образовање, социјална и здравствена заштита, становање и економско оснаживање Рома кроз запошљавање. Свако поједино министарство се обавезало на доношење одговарајућег плана и програма у једном заједничком амбијенту, са роком од годину дана за окончање послова. Светска банка се обавезала на финансирање ових акција појединих држава, као што ће то вероватно чинити и у поменутом пе-

риоду између 2005. и 2015. године. Међутим, колико је мени познато, још увек се није изашло у јавност са оперативним и акционим плановима. Према томе, завршио бих констатацијом како сви ми имамо одређене идеје како помоћи Ромима, многи од нас имају искустава у раду са Ромима на терену у решавању њихових проблема, али да отпори настају оног тренутка када покушате да све то уобличите у један систематски државни наступ. Погледајте, један од битних предуслова за улазак у Европску унију јесте и решавање мањинског питања и започињање решавања питања Рома. Мађарска, Чешка, Словачка, Румунија јесу изразиле неопходну политичку вољу, покренути су одређени механизми и донесене одређене одлуке, али проблем у потпуности није решен. Ми, као стручњаци који се баве ромским питањем у Србији, налазимо се у ситуацији да предвидимо слабости досадашњих модела интеграције и сугеришемо властима како да дође до што успешније њихове имплементације у пракси.

Dragoljub B. Đorđević, Niš

OPEN ISSUES ON THE POSITION OF ROMA IN SERBIA AND BULGARIA

Summary

Several representatives of the Nis Roma School – Dragoljub B. Djordjevic, Jovan Zarkovic, Djokica Jovanovic, Dragan Todorovic with the help of Bozidar Jaksic and Goran Basic distinguished Belgrade Roma researchers have for two days from 28 to 29 May, 2004 debated with the leading Bulgarian Roma researchers and sociologists (Petar-Emil Mitev, Ilona Tomova, Krasimir Kanev...) about the Roma on the Balkans and their european perspective. Invited by prof. Mitev the above mentioned took part in the First Seminar on Bulgarian and Serbian Intellectuals on the topic of "Balkan Roma and European Perspectives: Changes and Risks". The event took place in Sofia and was organized by the Institute of social values and structure "Ivan Hadzijski". This text publishes the Serbian Roma researchers presentations.

Key Words: Roma, Roma in the Balkans, Roma in Serbia, Roma in Bulgaria, The Romology School of Niš